

TAMPEREEN
AMMATTIKORKEAKOULU

YLEINEN EDUNVALVONTA

Täysi-ikäisen päämiehen itsemääräämisoikeuden toteutuminen

Safia Abid

Opinnäytetyö
Toukokuu 2019
Liiketalouden koulutusohjelma
Oikeudellinen asiantuntijuus

TIIVISTELMÄ

Tampereen ammattikorkeakoulu
Liiketalouden koulutusohjelma
Oikeudellinen asiantuntijuus

Safia Abid

Täysi-ikäisen päämiehen itsemääräämisoikeuden toteutuminen

Opinnäytetyö 41 sivua, joista liitteitä 1 sivu
Toukokuu 2019

Opinnäytetyön päätavoitteena oli selvittää kuinka päämiesten edunvalvonta on toteutettu Suomessa ja kuinka sitä sovelletaan käytäntöön. Työ keskittyi päämiehen itsemääräämisoikeuteen ja hänen tahtonsa ilmaista itse päätöksentekokykyään. Tässä tutkimuksessa ei ole kyse päämiehistä, jotka ovat alle 18-vuotiaita. Opinnäytetyö kohdistuu täysi-ikäisiin päämiehiin. Keskeinen laki opinnäytetyössä on 1999 holhoukseen liittyvä laki (HolhTL 442/1999)

Tutkimuksessa selvitettiin miten itsemääräämisoikeus tosiasiallisesti toimii. Tarkoituksena oli kerätä tietoa eri lähteistä ja analysoida niiden toteutumista käytäntöön. Uusi laki valtion oikeusavusta ja huoltajuudesta tuli voimaan 1.10.2016. Organisaatiossa, jolloin tapahtui rakenteellinen muutos ja sen seurauksena valtion oikeusapu ja julkinen huolto erotettiin toisistaan. Opinnäytetyössä huomattiin, että muutoksella on vaikutusta itsemääräämisoikeuteen.

Opinnäytetyössä käytettiin lainopillista ja kvalitatiivista tutkimusmenetelmää. Lainopillista tutkimusta käytettiin sen määrittämiseksi, onko edunvalvonnalla vaikutusta päämiehen itsemääräämisoikeuden toteutumiseen. Tässä tutkimuksessa todettiin, että jotkut työntekijät ovat todella ammattitaitoisia ja kiinnostuneita työstään.

Opinnäytetyössä selvisi, ettei päämiehen itsemääräämisoikeus toteudu täysin edunvalvojan määräämisen jälkeen, vaikka päämiehen ja edunvalvojan tulee toimia yhteisymmärryksessä keskenään. Edunvalvojan on otettava päämiehen mielipide huomioon ja järjestettävä päämiehelle mahdollisuus tulla kuulluksi. Näin varmistetaan, ettei päämiehen itsemääräämisoikeus rajoitu edunvalvonnassa.

ABSTRACT

Tampere University of Applied Sciences
Degree Programme in Business Administration
Legal Expertise

Abid Safia
An Adult Client's Right To Self-Determination

Bachelor's thesis 41 pages, appendices 1 page
May 2019

The purpose of this thesis was to investigate how public guardianship for a person of legal age is organised in Finland and how it is realised in practice. The Thesis dealt with self-determination in accordance with the Constitution and how client's will was expressed in decision-making process. This study did not apply to children. It was about adults who were over 18 years. The theory for this thesis was based on guardianship law from 1999 (HolhTL 442/1999) which is a key law in this thesis.

The main purpose of the study was to find out how self-determination does work. The purpose was to collect information from different sources and analyse their realisation in practice. The new Act on State Legal Aid and Guardianship Districts came into effect on 1 October 2016. There was a structural change in the organisation and as the result of that the state legal aid and the public guardianship were separated. In the study, it was noted that the change had some effect on the right to self-determination

The thesis used legal and qualitative research method. Legal research was used to determine whether the interest control had an effect on the fulfillment of the client's right to self-determination. In this study, it was found that some of the workers were really professionals and interested in the job.

In the thesis it became clear that promotion of interests did not influence the person's self-determination though the guardian had the right to take judicial transactions on behalf of the client without the consent. It was evident that client's self-determination was not fully realised after the guardian was appointed. Nonetheless, the guardian must listen to the client's opinion or arrange for him an opportunity to be heard in decision making. This is how it is taken care of that self-determination will not be limited.

Key words: self-determination, legal, public guardianship office, guardian

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	5
2	AUTONOMIA	6
2.1	Itsemääräämisoikeus yleisesti.....	6
2.2	Edunvalvonnan tavoitteena päämiehen etu.....	8
2.2.1	Itsemääräämisoikeuden rajoittaminen.....	8
2.2.2	Itsemääräämisen kompetenssi.....	9
2.2.3	Oikeus hallita omaisuuttaan	10
2.3	Kuulemisvelvoite osana itsemääräämisoikeutta	11
3	PÄÄMIEHEN OIKEUDET	13
3.1	Päämiehen tiedonsaantioikeus	13
3.2	Päämiehen talous	14
3.2.1	Päämiehen varojen sijoittaminen	15
3.2.2	Päämiehen käyttövarat	16
3.2.3	Testamentti ja lahja	18
3.3	Oikeustoimi.....	19
3.3.1	Luvanvaraiset oikeustoimet	21
3.3.2	Asuntoa koskevat oikeustoimet	22
3.3.3	Kiinteää omaisuutta koskevat oikeustoimet.....	23
3.3.4	Jäämistöä ja ositusta koskevat oikeustoimet.....	24
3.3.5	Velvoitteita koskevat oikeustoimet.....	24
3.3.6	Liiketoiminnan harjoittaminen.....	24
4	EDUNVALVONNAN PERIAATTEET.....	26
4.1	Edunvalvoja viranomaisena.....	26
4.2	Edunvalvojan ja päämiehen välinen yhteistoiminta	27
4.3	Edunvalvonnan tehokkuus.....	29
4.4	Yhteistoimi iäkkään henkilön kanssa	30
5	TUTKIMUS	33
5.1	Lainopillinen tutkimus.....	33
5.2	Kvalitatiivinen tutkimus.....	33
5.3	Tutkimuksen tausta	34
5.4	Tutkimuksen tulos.....	35
6	POHDINTA.....	37
	LÄHTEET.....	39
	LIITTEET	41
	Liite 1. Tutkimus	41

1 JOHDANTO

Tämän opinnäytetyön päätavoitteena on tutkia edunvalvonnassa olevan täysi-ikäisen päämiehen oikeustoimikelpoisuutta. Edunvalvonnalla tarkoitetaan holhousa, joka tapahtuu luonnollisen henkilön hyväksi. Edunvalvontaa kuvataan yksinkertaisesti talouden hoitajana, vaikka tosiasiallisesti tämä käsittää paljon muutakin. Yksi tärkeimmistä huomioon otettavista asioista on päämiehen itsemääräämisoikeus. **Itsemääräämisoikeudella** tarkoitetaan yksilön oikeutta määrätä omasta elämästään ja oikeutta päättää itseään koskevista asioista. Kyse ei siis ole vain päämiehen taloudellisesta tilanteesta, joita yleinen edunvalvoja ja sihteeri hoitavat.

Edunvalvojan määrää maistraatti tai tuomioistuin. Edunvalvojana voi olla yksityishenkilö, esimerkiksi omainen tai muu läheinen. Tämän opinnäytetyön tarkoituksena ei ole tutkia edunvalvojana toimivaa yksityishenkilöä, vaan valtion virkamiestä, joka toimii edunvalvontatoimistossa yleisenä edunvalvojana. Opinnäytetyössä käsitellään täysi-ikäisiä henkilöitä.

Opinnäytetyössä tullaan tutkimaan erilaisia case tapauksia, jotka koskevat täysi-ikäisen päämiehen itsemääräämisoikeutta. Nämä case tapaukset ovat mukana opinnäytetyössä, koska ne antavat käsityksen itsemääräämisoikeuden toteutumisesta. Tapauksista voi myös havaita, että edunvalvojat selvästi tulkitsevat holhousaomilakia eritavalla. Myös lain soveltaminen käytäntöön näyttää olevan hyvin erilaista virkamiesten kesken.

On muistettava, että edunvalvontalainsäädännön lähtökohtana on, ettei pelkkä edunvalvojan määrääminen rajoita päämiehen itsemääräämisoikeutta. Opinnäytetyötä tehdessä tulikin kuitenkin siihen lopputulokseen, että laki rajoittaa päämiehen itsemääräämisoikeutta, sillä päämiehen on hyväksyttävä edunvalvojan tekemät oikeustoimet. Laissa tällaista itsemääräämisoikeutta rajoittavaa asiaa kutsutaan sietämisvelvollisuudeksi.

Itsemääräämisoikeudesta löytyy runsaasti tietoa internetistä. Valitsin silti tämän aiheen oman kiinnostuksen ja sen tärkeyden myötä. Suoritin itse opintoihin kuuluvan työharjoittelun Pirkanmaan edunvalvontatoimistossa, joka on oikeusministeriön hallinnonalalla toimiva virasto. Sen tehtävänä on holhousaomien yleisen edunvalvonnan järjestäminen.

2 AUTONOMIA

2.1 Itsemääräämisoikeus yleisesti

Itsemäärääminen tarkoittaa oman tahdon ilmaisua ja edunvalvonnassa myös tämän tahdon tukemista siten, että tahto toteutuu. Kaikista yksityiskohdista ei pidä päättää yksin, mikäli se ei ole henkilön edun mukaista. Tavoitteena olevan päämäärän on aina oltava henkilön edun mukainen. Itsemääräämisen perusturva on erittäin vahva. Laki tukee tätä perusturvaa esimerkiksi perustuslaissa, jossa on säädetty oikeudesta elämään, henkilökohtaiseen vapauteen, turvallisuuteen ja koskemattomuuteen (Edunvalvonta ja itsemääräämisoikeus 2019). Nämä kaikki edellä mainitut kuuluvat itsemääräämisoikeuteen. Itsemääräämisoikeuteen kuuluu myös yksityiselämän suoja, eli jokaisen yksityiselämää tulee kunnioittaa ja kotirauha tulee turvata.

Itsemääräämisoikeuden toteutuminen edellyttää tämän oikeuden tuntemista ja hyvää asennetta. Hyvä vuorovaikutustaito korostaa itsemääräämisoikeutta ja ylläpitää kommunikaatiota. Itsemääräämisoikeus voidaan jakaa viiteen peruselementtiin. Näitä ovat oikeus sisäiseen ja ulkoiseen vapauteen eli integriteettiin, oikeus kompetenssiin, oikeus valtaan ja oikeus tietoon. Autonomia eli itsemääräämisoikeus tarkoittaa yksilön kompetenssia tehdä valintoja ja päätöksiä sekä kykyä toimia niiden mukaisesti (Leino-Kilpi & Välimäki 2012, 137)

Puhuesssa itsemääräämisoikeudesta tarkoitetaan tällä luonnollista henkilöä, eli henkilöä jonka oikeuskelpoisuus on syntymästä kuolemaan. Oikeuskelpoisuudella tarkoitetaan taas henkilöön kohdistuvia oikeuksia ja velvollisuuksia. Oikeuskelpoinen henkilö ei voi vapaasti toimia yhteiskunnassa, vaan edellytyksenä tälle on oikeustoimikelpoisuus. Oikeustoimikelpoisuudella tarkoitetaan täysi-ikäistä henkilöä, jonka oikeustoimikelpoisuutta ei ole rajoitettu (Mitä tarkoittaa oikeustoimikelpoisuus 2019).

Edunvalvonnan tarkoitus on päämiehen suojaaminen ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen. Täysi-ikäisen oikeustoimikelpoisuuteen voidaan puuttua eri tavalla, kuten holhous-toimilain mukaisesti päämiehelle voidaan määrätä edunvalvoja tai hänen toimintakelpoisuuttaan voidaan rajata. Viimeisin ja harvinaisin keino on päämiehen julistaminen vajaa-valtaiseksi.

Edunvalvonta jaetaan kuuteen eri ryhmään, jotka (Saarenpään 2007, 302-303). mukaan ovat:

Erityinen tukeva edunvalvoja

Edunvalvoja auttaa päämiestä tiettyä omaisuutta tai tiettyjä oikeustoimia koskevissa asioissa.

Yleinen tukeva edunvalvoja

Edunvalvoja auttaa päämiestä kaikissa tämän taloudellisissa asioissa.

Erityinen yhteistoimiva edunvalvoja

Edunvalvoja auttaa päämiestä tiettyä omaisuutta tai tiettyjä oikeustoimia koskevissa asioissa, niin että edunvalvojan ja päämiehen tulee tehdä ne yhdessä.

Yleinen yhteistoimiva edunvalvoja

Edunvalvoja auttaa päämiestä kaikissa tämän taloudellisissa asioissa, niin että edunvalvojan ja päämiehen tulee tehdä ne yhdessä.

Erityinen sivuuttava edunvalvoja

Vain edunvalvoja voi tehdä tiettyjä oikeustoimia tai vallita tiettyä omaisuutta päämiehen puolesta.

Yleinen sivuuttava edunvalvoja

Edunvalvoja edustaa päämiestä pääsääntöisesti kaikissa taloudellisissa asioissa. = Päämies julistetaan (kokonaan) vajaavaltaiseksi

Tässä opinnäytetyössä on kyse juurikin yleisestä tukevasta edunvalvonnasta, jossa edunvalvoja auttaa päämiestään kaikissa tämän taloudellisissa asioissa. Laajennettu edunvalvonta ei kuulu opinnäytetyöhön. Käytännössä edunvalvonta jaetaan kahteen eri ryhmään. Saarenpään jaottelu on kattava, mutta käytännössä tällaista jaottelua ei käytetä.

2.2 Edunvalvonnan tavoitteena päämiehen etu

Itsemäärääminen ja itsemääräämisoikeus ovat olleet Suomessa tarkastelun kohteena julkisessa keskustelussa. Juhani Pietarinen on määritellyt hyvin yksinkertaisesti yleisellä tasolla, mitä itsemääräämisellä tarkoitetaan. Lyhyesti kuvattuna X on itsemääräävä Y:n suhteen. X pidetään siis itsemääräämisen subjektina ja Y on kohde jota määrätään.

Pietarisen mukaan ollakseen itsemääräävä, subjektin pitää pystyä itsenäiseen harkintaan eli hänellä täytyy olla tietynlaisia kykyjä, taitoja tai kompetenssia (Pietarinen 1993, 97). Aikaisemmin edunvalvonnan katsottiin kuuluvan lähinnä päämiehen läheisimmille ihmisille, kuten perheenjäsenille. Tällöin päämiehen itsemääräämisoikeuden katsottiin olevan paljon heikompi kuin nykypäivänä, johtuen siitä, että tavoitteena oli säästää mahdollisimman paljon holhottavan omaisuutta perijöille. Nykyään ensisijaisena kriteerinä edunvalvonnassa on päämiehen etu. Etu toteutetaan käytännössä noudattamalla ihmisarvon ja itsemääräämisoikeuden kunnioittamista. Perustuslain (11.6.1999/731)7§:n Oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen, 10 §:n yksityiselämän suoja ja 15 §:n omaisuuden suoja.

Lain mukaan itsemääräämisoikeuden katsotaan olevan siis turvassa, se miten eri viranomaiset tulkitsevat ja toteuttavat käytännössä lainsäädäntöä on täysin eri asia.

2.2.1 Itsemääräämisoikeuden rajoittaminen

Itsemääräämisoikeutta ei saa koskaan rajoittaa ilman perusteita, tällainen toimenpide on hyvin raju toimenpide. Päämiehen toimintakelpoisuuden edellytyksenä tulee olla, että päämies on itse kykenemätön huolehtimaan taloudellisista asioista ja, että hänen varallisuutensa, toimeentulonsa ja/tai muun etunsa katsotaan olevan vaarantunut. Toisena tärkeänä edellytyksenä on se, ettei vaaraa voida poistaa millään muilla lievemmillä mahdollisilla keinoilla.

Seuraavaksi esimerkkinä on oikeustapaus, jossa maistraatti vaatii päämiehen toimintakelpoisuutta rajoitettavaksi. Kuten edellä mainittiin toimintakelpoisuuden rajoittaminen ja itsemääräämisoikeus ovat sidoksissa toisiinsa.

KKO 2005:2: A:lle oli määrätty edunvalvoja, koska hänen katsottiin olevan sairauden takia kykenemätön huolehtimaan taloudellisesta tilanteestaan. A:ta vaadittiin julistettavaksi vajaavaltaiseksi A:n tahdosta riippumatta. A haluttiin julistaa vajaavaltaiseksi, koska hän ei ollut yhteistyöhaluinen edunvalvojansa kanssa. Tapauksessa kävi myös ilmi, että A oli vaikeasti tavoiteltavissa. A:n ei katsottu täyttävän yllä mainittuja vajaavaltaiseksi julistamisen edellytyksiä. A:n varallisuusaseman ja hänen tärkeiden etujensa ei katsottu olevan vaarassa.

Voidaan siis olettaa, että päämiehen etujen vaarantumisen tulisi täytyä päämiehen näkökulmasta. Tapausta tutkiessa huomasi ainakin kaksi oleellista seikkaa:

- ✚ Maistraatin vaatiessa vajaavaltaisuutta A:lle intressi oli väärä, edellytysten on perustuttava lakiin, kyse ei voi olla yhteistyöhalukkuudesta.
- ✚ Toinen edellytys, etujen vaarantuminen jäi kokonaan täyttymättä.

Vajaavaltaiseksi julistamisen edellytyksiä on kolme, joiden kaikkien on oltava käsillä ennen kuin näin radikaaliin toimeen voidaan ryhtyä (Välimäki 2001, 48). Tässä tapauksessa päämiehen itsemääräämisoikeutta ja toimintakelpoisuutta haluttiin rajoittaa siksi, että päämies ei ollut yhteistyöhaluinen edunvalvojan kanssa.

2.2.2 Itsemääräämisen kompetenssi

Henkilön ajattelun kompetenssia ei voida todeta hänen harkitsemansa ratkaisun tai valinnan ”hyvyydestä” käsin. Toisin sanoen hyvin epätavallisetkin tai ”yleisten normien” vastaiset valinnat voivat olla merkki itsemääräämiseen riittävästä kompetenssista, mikäli henkilö on suorittanut harkintansa johdonmukaisesti omien arvojensa, uskomustensa ja tilannetta koskevan tiedon pohjalta. Millaista tapausta voidaan sitten pitää huolettomana taloudenpitona? Tämä ei aina ole niin yksinkertaista, koska jokaisella meistä on lähtökohtaisesti oikeus päättää omasta omaisuudestaan.

Suomen perustuslain 15 § alkaa: "Omaisuuksien suoja - Jokaisen omaisuus on turvattu. Tämä tarkoittaa sitä, että jokaisen ihmisen omaisuuden suoja on turvattu perustuslain tasolla. Jokaisella on oikeus käyttää omaisuuttaan haluamallaan tavalla ja muiden tulee kunnioittaa toisen omaisuutta. Ketään ei voida myöskään estää tai rajoittaa käyttämästä

omaa omaisuuttaan parhaaksi katsomallaan tavalla. Luonnollinen henkilö on siis vapaa ja voi itse valita tai tahtoa, mikä kussakin tilanteessa olisi oikea tapa toimia varallisuutensa nähdessä.

2.2.3 Oikeus hallita omaisuuttaan

Edunvalvonnassa olleen päämiehen asunto oli määrätty siivottavaksi yleisen edunvalvojan toimesta. Edunvalvojalla oli tieto siitä, että päämies oli kova hamstraamaan tavaroita. Tämän takia yleinen edunvalvoja päätti hankkia siivoojan päämiehen kotiin vedoten palotarkastukseen. Siivouksen jälkeen päämiehen tunnearvoa olevat tavarat, sekä rahallista arvoa olevat tavarat olivat kadonneet. Kävi myös ilmi, että kukaan ei vahtinut siivousta eikä päämieheltä kysytty tavaroiden hävittämisestä ja siivouksesta ylipäättänsä.

Päämiehellä on oikeus tulla kuulluksi omaisuuttaan koskevista asioista. Herää kysymys, millä tavalla päämiehen etu toteutui, eikö päämiehellä ollut oikeutta päättää henkilökohtaisesta omaisuudestaan? Vaikka päämies ei ymmärtäisi etuaan eikä kuulemisvelvoitetta voitaisi toteuttaa, saisiko tunnearvoa olevat tavarat hävittää vedoten paloturvallisuuteen?

Tällaisissa tilanteissa edunvalvojan on ehdottomasti otettava huomioon seuraavat pykälät, sekä osattava soveltaa näitä käytäntöön.

- Holhustoimilain 43 §:ssä säädetään edunvalvojan velvollisuudesta kuulla päämiehestään.
- Edunvalvojan on holhustoimilain 37 §:n 1 momentin mukaan hoidettava päämiehensä omaisuutta sillä tavoin, että omaisuus ja sen tuotto voidaan käyttää päämiehen hyödyksi ja tyydyttämään hänen henkilökohtaisia tarpeitaan
- Päämiehelle on holhustoimilain 38 §:n 1 momentin mukaan jätettävä se omaisuus, jota hän tarvitsee henkilökohtaista käyttöönsä varten.
- Holhustoimilain 39 §:n 1 momentin mukaan edunvalvojan on säilytettävä omaisuus, jota päämies edunvalvonnan kestäessä tai myöhemmin tarvitsee asumista tai elinkeinon harjoittamista varten tai jolla muuten on päämiehelle *erityistä arvoa*.

Kyseessä on erittäin henkilökohtainen asia, jossa itsemääräämisoikeus tulisi erityisesti ottaa huomioon. Tällainen tapaus olisi kannattanut ratkaista arvioimalla mahdollisuus varaston vuokraukseen. Sellainen omaisuus mitä päämies ei tarvitse tai tavaran pitäminen ei ole hänelle tarkoituksenmukaista olisi voitu hävittää. Vaikka päämies ei ymmärtäisi, tai olisi kykenevä tekemään päätöksiä, tai hän ei ymmärrä asian todellista merkitystä, ei tunnearvoa olevia esineitä saa hävittää.

Edunvalvoja tuskin on tietoinen siitä, millä esineillä on tunnearvoa. Tällaisessa tilanteessa edunvalvojan olisi kannattanut olla yhteydessä päämieheen tai päämiehen omaisiin, mikäli päämies ei asiaa itse kykene ymmärtämään. Vaikka holhoustoimilaissa ei erikseen säädetä edunvalvojan yhteydenpidosta päämiehen läheisiin, myöskään edunvalvojien salassapitovelvoite ei estä kaikkea yhteydenpitoa; tämä jääkin monesti huomioimatta.

2.3 Kuulemisvelvoite osana itsemääräämisoikeutta

Marjo Rauhala (1994, 81–82) näkee itsemääräämisen tarkoittavan sitä, että ”yksilö määrää omasta elämästään, toisin sanoen hän tekee päätöksiä ja toteuttaa niitä häntä itseään koskevilla elämänalueilla muiden yksilöiden hänen valintoihinsa puuttumatta.” Itsemääräämisoikeudella Rauhala ymmärtää ”sellaista oikeuksien kimppua, joka koostuu oikeudesta sisäiseen ja ulkoiseen vapauteen, kompetenssiin ja valtaan.” Oikeudella kompetenssiin tarkoitetaan oikeutta saada tukea tavalla, joka edistää mahdollisimman hyvän päätöksen toteutumista. Oikeus tietoon on tämän kompetenssin tärkeä osatekijä. Päämies voi kokea edunvalvonnan vakavaksi itsemääräämisoikeuden loukkaukseksi, vaikka hänen oikeustoimikelpoisuuttaan ei tulisi edes rajoittamaan. Se, onko edunvalvonnassa kyseessä itsemääräämisoikeuden rajoittaminen, on pitkälti riippuvainen siitä, miltä kantilta ja/tai kenen näkökulmasta asiaa tarkastelee.

Oikeuskirjallisuus ja hallituksen esitys ovat vahvasti ottaneet kantaa siihen, että itsemääräämisoikeuden katsotaan kuuluvan perusoikeusjärjestelmäämme osana yleisperusoikeutta, joka turvaa oikeutta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen sekä vapauteen. Itsemääräämisoikeuteen pitäisi siis jokaisella olla vahva lain suoja.

Edunvalvonnassa olevan ihmisen itsemääräämisoikeuden toteutuminen on käytännössä pitkälti riippuvaista siitä, millä tavoin hänen edunvalvojansa tuota oikeutta pyrkii kunnioittamaan. Jotta päämiehen itsemääräämisoikeutta voidaan suojata, täytyy edunvalvojan toimia kuulemisvelvoitteen mukaisesti.

Kuten edellä todettiin, on itsemääräämisoikeuden toteutumiseen noudatettava kuulemisvelvoitetta. Tätä velvoitetta pidetäänkin yhtenä holhoustoimilain keskeisempänä periaatteena. Edunvalvojan on lain mukaisesti pidettävä yhteyttä päämieheensä tärkeiden asioiden tiimoilta ja tiedusteltava hänen mielipidettään tehtäviinsä kuuluvista päätöksistä. Tällaisen kuulemisvelvoitteen tulee toteutua mikäli:

- Asia on päämiehen kannalta pidettävä tärkeänä
- Kuuleminen voi tapahtua ilman huomattavaa hankaluutta

Mikäli tapauksessa olisi kyseessä vajaavaltaiseksi julistettu henkilö edellytyksenä olisi, että päämies on kykenevä ymmärtämään asian merkityksen (HolTL 43 §). Oikeuskirjallisuudessa on otettu kantaa siihen, että kuulemisvelvoite on keskeinen osa itsemääräämisoikeutta ja joissakin tapauksissa myös vajaavaltaiseksi julistettua henkilöä tulisi kuulla.

3 PÄÄMIEHEN OIKEUDET

3.1 Päämiehen tiedonsaantioikeus

Päämiehellä on tiedonsaantioikeus omista asioistaan. Tämä tiedonsaantioikeus turvataan holhoustoimilain 39 § mukaan, jossa edunvalvojan on pyynnöstä selvitettävä päämiehelle tämän taloudellista asemaa ja toimenpiteitä, joihin edunvalvoja on ryhtynyt omaisuutta hoitaessaan. Päämieheltä ei voida kieltää kertomasta häntä koskevia asioita. Päämiehen on päästävä tutustumaan edunvalvojan hallussa oleviin tilitietoihin, sekä häntä koskeviin mapissa oleviin asiakirjoihin. Päämiehelle tulee antaa kopiot asiakirjoista hänen niitä pyytäessä tai päämies voi itse saapua paikan päälle tarkastamaan häntä koskevat asiakirjat. Tilitietoihin päämies voi tutustua esimerkiksi siten, että edunvalvoja antaa päämiehelle katseluoikeuden tilin tietoihin, mikäli hän käyttää verkkopankkia. Edunvalvojan täytyy myötävaikuttaa siihen, että pankki myöntäisi päämiehelle oikeuden verkkopankkiin (Itsemäärääminen edunvalvonnassa 2011).

Tiedot on lähetettävä poikkeuksetta suojatulla yhteydellä päämiehelle, mikäli sähköpostiviestit sisältävät salattua tietoa. Mikäli edunvalvoja kieltäytyy luovuttamasta päämiestä koskevia tietoja, päätös tulee perustella ja dokumentoida. Edunvalvonnassa käytetään Edvard henkilörekisteriä ja kuten henkilötietolain mukaan rekisterinpitäjän on ilman viivytystä annettava rekisteröidylle tilaisuus päästä katselemaan tietoja, sekä annettava tiedot kirjallisesti. Myös tietosuojavaltuutettu voi määrätä rekisteröidyn tarkastusoikeuden toteuttamisesta.

Edunvalvonnassa olevan päämiehen itsemääräämisoikeuteen on puuttunut myös eduskunnan asiamies (Dnro 4208/4/08) kantelu, jossa kyseessä oli päämiehen tiedonsaantioikeus, jonka ei katsottu toteutuneen täysin. Kantelija pyysi eduskunnan oikeusasiamiestä tutkimaan tapausta, jossa silloin toimiva Turun kaupungin 3 yleinen edunvalvoja ei ollut luovuttanut kantelijalle edunvalvontatilin tiliotteita. Kantelija pyysi, että edunvalvontatoimisto osoittaisi paikan, josta hän voisi noutaa tai kopioida tiliotteet. Myös Turun seudun maistraatti oli kieltäytynyt luovuttamasta kantelijalle tiliotteita vedoten kopioinnin tulevan liian kalliiksi. Kantelija kertoi, että hänen poikansa oli valmis maksamaan kopioimisesta aiheutuneet kustannukset.

Maistraatti antoi lausunnon, jonka mukaan kantajan edunvalvoja on kieltäytynyt tilitietojen luovuttamisesta, koska on ollut aihetta epäillä, että tietoja käytettäisiin päämiehen lähipiiriin omiin tarkoituksiin. Maistraatti oli tukeutunut edunvalvojan päätökseen olla luovuttamatta tilitietoja sen taholla, että päämiehen läheiset pyrkisivät hyötymään hänestä taloudellisesti tavalla tai toisella. Edunvalvoja ja maistraatti siis epäilivät, oliko päämies itse ollut kiinnostunut tilitiedoistaan. Maistraatti siis katsoi edunvalvojan toimivan asianmukaisesti.

Voidaanko siis päämiehen tiedonsaantioikeutta rajoittaa päämiehen suojaamisella, tätä voidaan pitää kyseenalaisena, koska edunvalvonnan peruslähtökohtana on hänen itsemääräämisoikeus ja ihmisarvon kunnioittaminen. Itsemääräämisoikeuteen katsotaan kuuluvan myös se, että päämiehellä on halutessaan oikeus luovuttaa tiliotteitaan läheisilleen sen mukaan kun katsoo sen oikeaksi. Oikeusasiamies kuitenkin piti ymmärrettävänä sitä, että edunvalvontatoimisto oli kieltäytynyt luovuttamasta tilitietoja, koska pelkäsi näiden joutuvan väärin käsiin.

Eduskunnan asiamies päätyi siihen ratkaisuun, ettei edunvalvontatoimisto ja maistraatti ollut menetellyt väärin, koska tilitietojen pyytäjänä oli lähinnä ollut kantajan poika. Mikäli tilitietoja olisi pyytänyt itse päämies, pitäisi tapausta tarkastella täysin eri kanteilta. Tässäkin tapauksessa on muistettava ilmoittaa päämiehelle kieltäytymisen syy ja annettava riittävä tieto siitä, että asian voi halutessa saattaa viranomaisten käsittelyyn. Muutoksenhausta asiakirjapyyntöä koskevaan päätökseen säädetään puolestaan julkisuuslaissa.

3.2 Päämiehen talous

Yleensä edunvalvonnassa on kyse päämiehen taloudellisten asioiden hoitamisesta sekä päämiehen edustamisesta tällaisissa asioissa. Edunvalvonnassa kysymys on ennen muuta taloudellisten asioiden huolenpidosta. Yleisesti ottaen kysymys on sekä päämiehen omaisuuden vallinnasta, että kelpoisuudesta edustaa päämiestä varallisuus oikeudellisissa oikeustoimissa ja muissa taloudellisissa asioissa (Välimäki 2001, 17).

91% Suomen valtion edunvalvontatoimistoista koostuu juurikin näistä taloudellisten asioiden hoitamisesta. Edunvalvonta voidaan myös rajoittaa koskemaan jotakin tiettyä määrättyä oikeustointa, omaisuutta tai muuta asiaa. Tällaisia tehtäviä kutsutaan erityistehtäviksi. Pelkästään edunvalvojan määrääminen ei estä päämiestä vallitsemasta omaisuuttaan tai tekemästä itse itsenäisesti oikeustoimia. Toimintakelpoisuutta voidaan rajoittaa, mutta tämä on erittäin poikkeuksellista (Oikeusaputoimisto 2014).

Välimäen (2001,18) mukaan taloudellisten asioiden käsite on ymmärrettävä laajasti. Huolehtiminen taloudellisista asioista ei tarkoita ainoastaan henkilöllä olevien varallisuusarvojen etujen ja oikeuksien valvontaa, vaan se käsittää myös sellaiset oikeustoimet, joilla on edunvalvonnassa olevan kannalta taloudellista merkitystä.

Ongelmaksi tällaisissa tapauksissa voi muodostua esimerkiksi sellainen asia, jossa kyseessä on sekä taloutta, että henkilöä koskeva asia. Mikäli päämies tarvitsee kuntoutusta, mutta hänen varansa eivät riitä kattamaan näitä kuluja. Päämiehellä on myös oikeus itse päättää asuinpaikastaan. Tässä tulee vastaan kuitenkin sama ongelma kuin edellisessä, päämiehen talous ei aina pysty kattamaan asumiskuluja, jolloin ainoaksi vaihtoehdoksi voi jäädä asuinpaikalta muuttaminen.

3.2.1 Päämiehen varojen sijoittaminen

Päämiehen varojen sijoittaminen tulee edunvalvojan pohdittavaksi vain silloin, kun edunvalvojan tehtävän hoitamiseen kuuluu päämiehen taloudellisten asioiden ja omaisuuden hoitaminen. Päämiehen varojen sijoittaminen voi olla tarpeen esimerkiksi tilanteissa, joissa päämiehelle tulee hänen jo aiemmin aloittamastaan sijoittamistoiminnasta reilua tuottoa, tai tilanteissa, joissa päämiehen omaisuuden realisoimisen kautta päämiehelle on tullut isompi varallisuuserä. Tarve sijoittamiseen voi tulla eteen myös silloin, kun edunvalvonnan alkaessa havaitaan päämiehellä olevan pankkitilillään reilusti varallisuutta (Tornberg, Kuuliala 2015,479).

HolhTL 37.1§:n mukaan omaisuuden hoitamisen lähtökohta on, että päämiehen omaisuus ja sen tuotto käytetään päämiehen hyödyksi ja tyydyttämään hänen henkilökohtaisia tarpeitaan. Varoja voidaan kuitenkin sijoittaa, mikäli tuotto tai varallisuuserä ovat sellaisia, että niiden sijoittaminen on päämiehen edun mukaista. Edunvalvojan on sijoitettava varat

siten, että päämiehellä säilyy tietty omaisuus eikä se riskeeraa päämiehen taloutta. Sijoitetulle omaisuudelle pitää saada kohtuullinen tuotto.

Edunvalvonta ei saa rajoittaa päämiehen oikeutta nauttia elämästään haluamallaan asianmukaisella tavalla. Tällainen nauttiminen koskee myös päämiehen omaisuutta. Edunvalvojan tehtävänä on pohtia, onko varojen sijoittaminen päämiehen edun mukaista. Mikäli se on, tulisi edunvalvojan katsoa mitkä sijoitusmahdollisuudet ovat päämiehen kannalta parhaimmat. Mitä enemmän päämies ymmärtää, sitä enemmän ratkaisuvaihtoehtoja edunvalvojalle tulee punnittavaksi ja sitä korostuneemmaksi muodostuu päämiehen ja edunvalvojan yhteistyö.

3.2.2 Päämiehen käyttövarat

Edunvalvonnan tulisi olla näkyvillä päämiehen elämässä mahdollisimman vähän. Tämä täytyy myös muistaa silloin kun päämiehelle annetaan käyttövaroja. Käyttövaroja luovutetaan päämiehelle aina tilannekohtaisesti. Tämä perustuu lähinnä siihen, että käyttövarat on toimitettava hänen etujensa turvaamisen mukaisesti. Päämiehen tapa käyttää rahoja sekä hänen toimintakykynsä vaikuttavat käyttörahan määrään sekä rahan luovutustapaan.

Päämiehelle on maksettava käyttövarat säännöllisesti ja niiden maksaminen on sovittava etukäteen. Käyttövarat on tarkoitettu nimenomaan päämiehelle, ja näillä varoilla on suuri merkitys päämiehen itsemääräämisoikeuteen. Käyttövaroilla päämies pystyy itsenäisesti päättämään mihin haluaa varansa käyttää, parantaa näillä omaa elämänlaatuaan ja suunnittelemaan arjen itsenäisesti. Itsemääräämisoikeuden kannalta on tärkeää, että päämies on tietoinen käyttövarojen määrästä ja tarkasta maksupäivästä. Toimittamisväli on sovittava etukäteen ja sitä on noudatettava ehdoitta. Yleensä käyttövarat on annettava kerran kuukaudessa. Tästä voidaan kuitenkin poiketa, mikäli kuukausimaksu ei ole päämiehen edunmukaista.

Pääsääntönä on, että päämiehen käyttövarat toimitetaan rahana hänen hallussa olevalle pankkitilille. Mikäli päämies ei pysty käyttämään itse rahavarojaan pankkitililtä, tulee tilin käyttöoikeus antaa jollekin päämiehen läheiselle, tilanteesta riippuen myös hoitohenkilökunnalle. Mikäli päämies on kykenemätön itse huolehtimaan tilinsä käyttövaroista,

edunvalvojan on pidettävä huolta, että päämiehen käyttövarat menevät juuri hänen itsensä käyttöön.

Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen on ratkaissut käyttövaroihin liittyvän kantelun. Kyse oli päämiehen käyttövarojen määrään alentamisesta.

Tapauksessa (EOAK/91/2017) kantelija pyysi, että edunvalvonnassa olevalle palvelukodin asiakkaalle määrätyn edunvalvojan menettelyä käyttövarojen suhteen tutkittaisiin. Tapauksessa oleva kantelija toimii päämiehen omaohjaajana. Kantelija on saanut tietoja päämiehen käyttövaroista hänen entiseltä ohjaajaltaan. Kantelussa sanottiin, että käyttövaroja olisi alennettu 50% vuonna 2016 ja vuonna 2017 käyttövaroja alennettiin vielä kolmasosa alkuperäisestä. Kantelussa kuvattiin päämiestä hyvin sosiaalisesti, hän kävi uimassa, jääkiekko-otteluissa, kaupungilla ja elokuvissa avustajansa kanssa useana viikonpäivänä. Päämiehellä on kantelun mukaan varallisuutta ja hänellä on menohalua. Käyttövarojen pienennettyä päämiehellä ei ole ollut mahdollisuutta tehdä haluamiaan asioita. Käyttövarojen pienentäminen on vaikuttanut päämiehen elämänlaatuun.

Johtavan yleisen edunvalvojan selvityksessä selkeni, ettei päämiehen talous kestäisi niin suuria menoja. Mikäli käyttövaraa ei olisi pienennetty, ei päämiehellä olisi varoja enää 10 vuoden kuluttua. Päämies on iältään 51-vuotias. Edunvalvojan mukaan tarkoituksena ei ole säästää päämiehen rahoja, vaan pitää huolta siitä, että tuloilla pystyttäisiin kattamaan menot. Edunvalvoja oli ilmoittanut käyttövarojen vähentämisestä päämiehelle kirjeitse, vaikka päämies oli lukutaidoton. Maistraatti piti menettelyä omituisena.

Tapauksessa ilmenee, ettei johtava yleinen edunvalvoja ole noudattanut holhoustoimilain 43 §:n mukaista päämiehen kuulemistä.

Holhoustoimilain 37 §:n 1 momentin mukaan edunvalvojan on hoidettava päämiehensä omaisuutta sillä tavoin, että omaisuus ja sen tuotto voidaan käyttää päämiehen hyödyksi ja tyydyttämään hänen henkilökohtaisia tarpeitaan.

Säännöksen perusteluiden mukaan edunvalvontaan joutumisen ei tule rajoittaa asianomaisen oikeutta nauttia asianmukaisella tavalla omaisuudestaan (HE 146/1998 vp, s. 48). Jotta edunvalvoja voisi huolehtia siitä, että päämiehen varoja käytetään hänen hyväkseen, edunvalvojalla tulee olla hyvä tuntemus päämiehen henkilökohtaisista olosuhteista (HE 146/1998 vp, s. 51).

Ristiriitaista on hiukan se, että edunvalvojan on katsottava, että päämies pystyy elämään ihmisarvoista elämää käyttövaroillaan sekä toteuttamaan harrastuksiaan. Toisaalta edunvalvoja voi joutua ”kieltämään” päämieheltä tärkeätkin harrastukset johtuen päämiehen taloudellisesta tilanteesta. Asianmukaiseen edunvalvontaan kuuluu hyvä käyttövarojen ennakoiminen. Käyttövarojen määrään vaikuttaa tietenkin päämiehen odotettu elinikä eli terveydellinen tilanne sekä omaisuuden määrä.

Vaikka edunvalvoja toisaalta toimi oikein, on moitittavaa, että päämiehen annetaan ensin elää sellaista elämänlaatua ja tottumuksia, joita päämies on elämänsä aikana omaksunut. Siksi käyttövarojen määrä tulisi ennakoida hyvissä ajoin tapauskohtaisesti. Niin kuin kaikille muillekin, päämiehelle voi tulla yllättäviä menoja, joita ei ole pystytty aikaisemmin ennakoimaan.

3.2.3 Testamentti ja lahja

Päämiehellä voi olla myös omaisuutta, jonka hän on saanut lahjakirjalla tai testamentilla. Mikäli näissä edellä mainituissa on annettu omaisuuden hoitamisesta määräyksiä, jotka ovat ristiriidassa holhoustoimilain omaisuuden hoitamista koskevien säännöksiä kanssa testamentin ja lahjakirjan määräykset saavat etusijan. Välimäen (2008, 75) mukaan olosuhteet voivat kuitenkin muuttua ja ajan kuluessa testamentin ja lahjakirjan hoitamista koskevat määräykset voivat olla epätarkoituksenmukaisia sen tavoitteen kannalta, johon testaattori tai antaja on pyrkinyt. Tuomioistuimien voi kuitenkin puuttua tällaisiin tapauksiin edunvalvojan pyynnöstä, tätä oikeutta kutsutaan permutaatiovallaksi. Permutaation edellytyksenä on, että lahjan tai testamentin määräyksille ei muuttuneiden olosuhteiden tai muun syyn vuoksi voida toteuttaa testaattorin tai lahjanantajan tarkoitusta (Välimäki 2008,75).

Testamentin ja lahjan lähtökohtana on aina päämiehen itsemääräämisoikeus ja sen kunnioittaminen. Testamentti on hyvin vahva oikeustoimi, jolla on suuri merkitys päämiehen itsemääräämisoikeuteen. Edunvalvojan määrääminen ei vaikuta päämiehen testamentin tekoon. Se kykeneekö päämies tekemään testamentin itsenäisesti käsittääkseen sen merkitystä kokonaisuudessaan, on lähinnä testamenttioikeudellinen kysymys. Testamentti-

kelpoisuutta katsotaan lähinnä perintökaaren mukaan; riittävä kyky itsenäiseen tahdonilmaisuuksiin. Mikäli päämiehen katsotaan olevan edunvalvonnassa ilman, että hänen toimintakelpoisuuttaan on rajoitettu, on yleisesti myös katsottu, että tällainen päämies kykenee itse ymmärtämään testamentin tarkoituksen (Testamentti 2018).

Edunvalvoja voi avustaa päämiestä testamentin teossa. Hän voi auttaa päämiestä esimerkiksi valitsemaan todistajia. Tämä voidaan toisaalta katsoa edunvalvojan velvollisuudeksi. Kyse on kuitenkin taloudellisesta asiasta, jota edunvalvoja on määrätty hoitamaan.

Holhustoimesta annetun lain 32 §:n 1 momentin mukaan edunvalvoja ei saa lahjoittaa päämiehensä omaisuutta (L 1.4.1999/442). Edunvalvoja ei voi luovuttaa päämiehensä omaisuutta, mikäli edunvalvoja näin tekee, katsotaan lahjoituksen olevan tehoton. Lahjalla tarkoitetaan omaisuutta, etua tai sellaista näihin rinnastettavaa, jolla on taloudellista arvoa. Edunvalvojan on pyydettävä lupa maistraatilta ennen kuin hän alkaa myymään, panttaan tai ostamaan päämiehen varoilla.

3.3 Oikeustoimi

Tuomioistuin tai maistraatti määrää edunvalvojan päämiehelle. Edunvalvojan määrääminen ei sellaisenaan poista päämiehen oikeutta tehdä itsenäisesti oikeustoimia. Päämiehellä siis on edunvalvonnasta riippumatta oikeus lähtökohtaisesti solmia haluamiaan sopimuksia. Se millainen oikeustoimikelpoisuus päämiehellä on edunvalvonnan alkaessa, riippuu täysin edunvalvonnan asteesta. Esimerkiksi vajaavaltaiseksi julistetulla ei ole oikeutta solmia merkittäviä sopimuksia.

Kun kyse on perusmääräyksestä, ei päämiehen oikeustoimikelpoisuus ja oikeus solmia sopimuksia muutu edunvalvonnan alkaessa. Tällaisessa perusmääräyksessä kyse on enemmänkin päämiehen oikeudesta vallita hänen pankkitiliään, tämä oikeus siis lakkaa edunvalvonnan alkaessa.

Edellä todettiin, ettei edunvalvojalla ole oikeutta lahjoittaa ja päättää päämiehen testamentista. Lahjoittamista kutsutaan yksipuolisiksi oikeustoimiksi.

Oikeustoimi voi olla;

- ❖ yksipuolinen - ostotarjous, myyntitarjous
- ❖ kaksipuolinen – kauppa, avioliitto

- ❖ vapaamuotoinen - laissa ei määräyksiä, sopimus
- ❖ määrämuotoinen - laissa on määräyksiä, kiinteistön kauppaa

- ❖ vastikkeellinen - tavara, arvopaperi, raha
- ❖ vastikkeeton - lahja, testamentti

- ❖ nimenomainen - useimmat oikeustoimet eli sopimusosapuolten nimenomaisesti sopimia
- ❖ hiljainen - määräaikainen työsopimus, joka ilman erillistä sopimusta jatkuu

- ❖ elävien kesken - kauppa, vaihto, lahja
- ❖ kuoleman varalta - testamentti

Lähtökohta on, ettei edunvalvojan määrääminen itsestään rajoita päämiehen oikeutta solmia haluamiaan oikeustoimia. Testamentin katsotaan olevan merkitykseltään vähäinen oikeustoimi, vaikka tämä ei automaattisesti tarkoita sitä, että päämies ymmärtäisi oikeustoimen kokonaisuudessaan. Osalle vanhuksista jopa jonkin yksinkertaisen järjestelmän käyttäminen saattaa olla hyvinkin haastavaa. Itsemääräämisoikeuteen saatetaan siis puuttua senkin perusteella, että kyseessä olisi merkitykseltään vähäinen oikeustoimi, mutta henkilö ei sitä vanhuuden, terveydentilan tai muun vastaavan asian takia pysty täysin ymmärtämään (Oikeustoimen tekeminen 2015).

Päivittäiset asiat saattavat olla osalle päämiehistä haastavaa. Päämies voi unohtaa hoitaa jokapäiväisiä tärkeitä asioita, unohtelusta huolimatta päämies voi pätevästi tehdä testamentin ja pitää omaisuuden itsemääräämisoikeuden itsellään. Kuten edellä todettiin; testamenttia voidaan pitää merkitykseltään vähäisenä oikeustoimena, vaikka tosiasiasa se voi olla hyvinkin haastava esimerkiksi muistisairaalle päämiehelle. Kysymys onkin, kykeneekö muistisairas tai muuten terveydentilaltaan heikentynyt henkilö laatimaan sellaisen testamentin minkä hän olisi ilman sairautta, vanhuutta tai muuta rinnastettavaa syytä laatinut. Toisaalta testamenttia voidaan pitää hyvinkin monimutkaisena oikeustoimena, jonka itsemääräämisoikeus on suuri, koska testamentti voi olla keino vaikuttaa koko omaisuutensa kohtaloon.

Oikeuskirjallisuuden ja holhoustoimilain mukaan vajaavaltainen voi tehdä olosuhteisiin nähden tavanomaisia ja merkitykseltään vähäisiä oikeustoimia. Voidaan siis ajatella, että jokaisella edunvalvonnassa olevalla päämiehellä on vähintään oikeus ottaa vastaan lahjoja, solmia työsopimus ja esimerkiksi käydä tavanomaisilla ostoksilla. Alaikäinen ei lähtökohtaisesti ole pätevä laatimaan testamenttia, tästä lähtökohdasta voidaan kuitenkin poiketa, mikäli hän on tai on ollut naimisissa tai vajaavaltainen on 15 vuotta täyttänyt ja hänellä on sellaista omaisuutta, jota hänellä on oikeus hallita. Omaisuus voi olla esimerkiksi työansiota.

Mikäli päämiehen toimintakelpoisuutta ei ole rajoitettu, voi hän pätevästi myydä omaisuuttaan. Ongelmaksi tässä oikeustoimessa voi tulla vastapuolen reaktio, mikäli hän on tietoinen siitä, että myyjälle on määrätty edunvalvoja. Aikaisemmin todettiin, ettei edunvalvonta saisi olla näkyvissä päämiehen elämässä. Yksi syistä voi juurikin olla oikeustoimien hankaloituminen.

3.3.1 Luvanvaraiset oikeustoimet

Holhoustoimesta annetun lain mukaan eräät oikeustoimet ovat katsottu luvanvaraisiksi. Luvanvaraisuuden on tarkoitus suojata päämiestä merkittäviltä oikeustoimilta. Tällaiset maistraatin lupaa edellyttävät oikeustoimet katsotaan olevan niin merkittäviä, ettei niiden valvontaa voida jättää jälkikäteen valvottavaksi. Lupasäännökset on säädetty luetteloperiaatteella, luvanvaraisia oikeustoimia ovat holhoustoimilain 34 §:ssä luvanvaraisiksi säädettyt oikeustoimet.

Välimäen (2008, 97) mukaan kysymys oikeustoimen luvanvaraisuudesta ratkaistaan siis luokitteluongelmana: on selvitettävä, kuuluuko tehtävä oikeustoimi luvanvaraisten oikeustoimien luokkaan vai ei. Jos luokittelussa tai tyypittelyssä päädytään siihen, että oikeustoimi ei ole tyypiltään luvanvarainen, kysymys on periaatteessa sillä ratkaistu. Se onko päämiehen kannalta oikeustoimi merkittävä ja riskialtista, ei ole riippuvainen luvanvaraisuudesta. Päämies voi kokea pienenkin oikeustoimen hyvin merkittävänä, tällä ei lainsäädännön mukaan kuitenkaan ole merkitystä, mikäli oikeustoimi ei kuulu luvanvaraisten oikeustoimien luokkaan. Lupasäännökset ovat kuitenkin tulkinnanvaraisia, niin kuin oikeussäännöksiä katsotaan yleensä muutenkin olevan.

Maistraatin lupa tarvitaan holhustoimilain 34 §:n mukaisesti oikeustoimiin silloin, kun edunvalvoja tekee päätöksiä päämiehensä puolesta. Lupajärjestelmän tarkoituksena on ennakolta pyrkiä vähentämään sitä, ettei päämiehen taloudellinen tilanne kärsi, eli hänen etunsa olisivat vaarassa oikeustoimien myötä. Tämän takia luvanvaraisiin oikeustoimiin on sisälletty ne oikeustoimet, jotka ovat päämiehen kannalta hyvin merkittäviä ja riskialttiita. Nämä riskilliset luvanvaraiset oikeustoimet mainitaan seuraavasti.

3.3.2 Asuntoa koskevat oikeustoimet

Maistraatin lupa asunnon myyntiin tarvitaan aina silloin, kun asunnon myyjä tai yksi myyjistä on edunvalvonnan alla oleva henkilö.

Asuntoa koskevat oikeustoimet toimivat käytännössä siten, että edunvalvoja on katsonut itse tarpeelliseksi alkaa myymään päämiehen asuntoa. Edunvalvoja laatii asunnon myynnistä hakemuksen maistraatille. Hakemusta kutsutaan lupahakemukseksi, jossa edunvalvojan on perusteltava miten päämiehen asunnon myynti on päämiehen edun mukaista. Maistraatti arvioi luvan antamista aina päämiehen edun kautta.

Syyksi asunnon myymiselle käy esimerkiksi se, ettei päämies ole kykenevä käyttämään asuntoa itse nyt eikä tulevaisuudessakaan. Voidaan myös katsoa, että päämiehen edunmukaista on liian ison talon myyminen, mikäli tämä asunto on liian kallis. Päämiehelle voidaan ostaa vaihtoehtoisesti tilalle hänen tarpeita vastaava asunto. Tällaisissa oikeustoimissa päämiehen itsemääräämisoikeutta on ehdottomasti kunnioitettava. Kun kyse on näinkin isosta asiasta kun päämiehen asunnon myyminen. Asuntoa ei saa myydä ennen kun maistraatti on antanut siihen luvan.

- 1) Asunto-osakkeiden ja asumisoikeuden hankkiminen ja myyminen.

Luvanvaraista on sellaisten osakeyhtiöiden osakkeiden hankkiminen ja myyminen, jotka oikeuttavat hallitsemaan huoneistoa tai muuta osaa rakennuksesta tai kiinteistöstä. (Välimäki 2008, 98.)

- 2) Asunto-osakehuoneiston asumisoikeusasunnon ja kiinteistöosakehuoneistojen käyttöoikeuden luovuttaminen viittä vuotta pidemmäksi ajaksi tai pidemmäksi ajaksi kuin vuodeksi täysi-ikäisyyden alkamisesta.

Tämä koskee erityisesti asuin- ja liikehuoneistojen vuokrausta. Lupaa tarvitaan myös määräajaksi tehtyihin vuokrasopimuksiin. Lupaa tarvitaan myös sellaisten osakeyhtiöiden osakkeiden hankintaan ja myymiseen, jotka oikeuttavat hallitsemaan huoneistoa tai jotain osaa rakennuksesta tai kiinteistöstä. (Välimäki 2008, 99.)

3.3.3 Kiinteää omaisuutta koskevat oikeustoimet

Luvanvaraista on kiinteistöjen ostaminen ja myyminen. Luvanvaraisuus tarkoittaa sekä määräalaa, että murto-osan hankkimista ja luovuttamista. Sellaista maanvuokra- käyttöoikeuden tai muun käyttöoikeuden rakennuksineen luovuttamista tai hankkimista, joka voidaan maanomistajaa kuulematta luovuttaa kolmannelle. Maa- ja metsäainesten myynti, ellei kyseessä ole maistraatin hyväksymän omaisuuden hoitosuunnitelman mukaisesta myynnistä.

Dnro 1499/4/10 Kantelussa oli kyse ulosmitatun kiinteistön myymisestä, mikä katsottiin olevan luvanvarainen oikeustoimi. Kantelija pyysi 14.4.2010 päivätyssä kirjeessään oikeusasiamiestä tutkimaan pojalleen määrätyn edunvalvojan ja maistraatin menettelyä kiinteistön myynnistä ja kantelun käsittelyä koskevassa asiassa.

Asiassa on ensinnäkin kyse siitä, olisiko yleisen edunvalvojan tullut kantelijan pojan edunvalvojana kuulla kantelijaa pojan huoltajana ennen ryhtymistään päämiehensä omistaman kiinteistön myymistä tarkoittavaan oikeustoimeen. Toiseksi on kyse siitä, olisiko yleisen edunvalvojan tullut hakea mainittuun oikeustoimeen lupa, kun kiinteistö oli jo ulosmitattu. Kolmanneksi on kyse siitä, oliko maistraatti käsitellyt kantelijan maistraatille osoittamia kirjeitä asianmukaisesti, eli olisiko ne tullut käsitellä kanteluna vai onko muun vastauksen antaminen ollut riittävä toimenpide.

Holhustoimilaisissa ei ole säädetty luvan hakemisen osalta poikkeusta niitä tilanteita ajatellen, joissa kiinteistö myydään ulosmittauksen jälkeen vapaaehtoisella kaupalla. Ainoa poikkeus, jossa jonkin ulkopuolisen tahon toiminta korvaa maistraatin luvan, sisältyy holhustoimilain 34 §:n 1 momentin 9 kohtaan

Oikeusministeriön asettama kehitysryhmä on antanut kannanoton, jonka mukaan edunvalvoja voi myydä ulosottomiehen päätöksen perusteella kiinteistöjä. Ulosottomiehen päätös myyntitavasta ei voi vaikuttaa holhoustoimilaisissa säädettyyn luvanvaraiseen kauppaan. Tapauksessa katsottiin toimivan moitteettomasti ja holhoustoimilain 34 §:n 1 momentin 1 kohdan vastaisesti, kun kiinteistön kaupalle ei ollut missään vaiheessa haettu maistraatin lupaa.

3.3.4 Jäämistöä ja ositusta koskevat oikeustoimet

Aikaisemmin luvanvaraisia olivat ainoastaan jakamattomassa pesässä elämisestä ja perinnönjaosta sopiminen. Luvanvaraisia ovat näiden lisäksi perinnöstä luopuminen, pesäosuuden luovuttaminen ja osituksesta sopiminen.

- ❖ Perinnöstä luopuminen
- ❖ Pesäosuuden luovuttaminen
- ❖ Osituksesta ja perinnönjaosta sopiminen
- ❖ Sopimuksen tekeminen kuolinpesän yhteishallinnosta

Elinkorosta sopiminen ei ole enää luvanvaraista

3.3.5 Velvoitteita koskevat oikeustoimet

- ❖ Muun lainan kuin valtion takaaman opintolainan ottaminen. Luvanvaraisia ovat velkakirjavelkojen lisäksi muunkin tyyppiset oikeustoimiin perustavat velkasitoumukset. Esimerkkeinä ensiksikin kaupanehtoihin perustuvat velkasitoumukset: myyjä myy kiinteää omaisuutta päämiehelle siten, että osa kauppahintaa jää velaksi (Välimäki 2008,102).
- ❖ Vekselivastuuseen sitoutuminen
- ❖ Sitoutuminen vastuuseen toisen velasta
- ❖ Omaisuuden pantiksi luovuttaminen ja muun panttioikeuden perustaminen

3.3.6 Liiketoiminnan harjoittaminen

Päämiehen nimissä elinkeinon harjoittaminen on luvanvaraista. Myös erilaisiin yhtiöihin liittyminen katsotaan luvanvaraiseksi.

Luvanvaraiseksi katsotaan myös liittyminen kommanditööriksi.

4 EDUNVALVONNAN PERIAATTEET

4.1 Edunvalvoja viranomaisena

Edunvalvojien tulee hoitaa työnsä noudattaen lainsäädäntöä ja toimien toimivallan perusteella ja sen rajoissa. Viranomaisten toimivallan ulottuvuus riippuu alueellisesta, asiallisesta ja asteellisesta toimivallasta. Esimerkkinä, alueellinen toimivalta määräytyy virka-alueen mukaan. Asiallisessa toimivallassa kyse on taas eri tehtävien osoitetusta sisällöstä, eli käytännössä siitä, miten tehtävät jakautuvat eri viranomaisten kesken. Viranomaiset, joilla on yhtäläinen asiallinen ja alueellinen toimivalta samassa asiassa yhtä aikaa, on toisiinsa nähden eri asteellinen toimivalta. Eli siis, jos hierarkkisessa järjestyksessä ylempi viranomainen ottaa jonkin asian käsittelyyn, on alemman viranomaisen tyydyttävä tähän päätökseen.

Viranomaisen toimivallassa on kyse myös viranomaisen lainsäädäntöön perustuvasta kelpoisuudesta tehdä toimia. Nämä toimet voidaan kohdistaa yksityisen ihmisen oikeudelliseen asemaan kuten päämiehiin. Julkisen vallan on aina poikkeuksetta perustuttava lakiin ja viranomaisen käyttäessä julkista valtaa, hänen on aina noudatettava lakia. Julkista valtaa käyttävä elin perustetaan aina lailla. Edunvalvojat ovat virkamiehiä, mutta he eivät käytä julkistaa valtaa päämiehiinsä. Edunvalvojat toimivat päämiesten edustajina. Edunvalvojien on aina edistettävä jokaisen päämiehen perusoikeuksia.. Kukaan ei voi siis mielivaltaisesti halutessaan päättää jotakin, vaan päätöksen on perustuttava lakiin.

Tarkoitussidonnaisuusperiaatteen mukaan edunvalvoja ei saa käyttää harkintavaltaansa väärin. Omien henkilökohtaisten etujen tavoittelu on ehdottomasti kielletty. Objektivi-periaatteella tarkoitetaan puolueettomuusperiaatetta. Eli kaikkien päätösten tulee olla perusteltuja ja jokaisen on toimittava puolueettomasti. Suhteellisuusperiaate, joka pitää sisällään viranomaisten toimenpiteet, joiden on oltava oikeassa suhteessa tavoiteltuun päämäärään. Viimeisenä tulee luottamuksensuojaperiaate, tämä suojaa yksityisiä ihmisiä julkista valtaa vastaan. Nämä hyvän hallinnon takeet on taattu perustuslaissa (Mitä on hallintomenettely 2019)

Holhousoikeuden keskeisenä aineellisena periaatteena pidetään ihmisarvon kunnioittamisen periaatetta. Perustuslain 1,2 § vahvistaa ihmisarvon loukkaamattomuuden valtiosääntön perusarvoksi. Vaikka perustuslaissa ihmisarvoa ei ole erikseen mainittu perusoikeutena, se kuitenkin sisältyy perustuslain ihmisarvoa loukkaavan kohtelun kieltoon. Kankaan (2007, 62) mukaan holhousoikeudessa jokaisen yksittäisen ratkaisun tulee läpäistä ihmisarvon kunnioittamisen testi. Holhouslainsäädännössä ihmisarvon kunnioittamisen periaate täsmentyy suhteellisuuden ja välttämättömyyden periaatteella. On kuitenkin muistettava, että perustuslaki määrittelee perusoikeuden, ja nämä oikeudet kuuluvat yhdenvertaisesti jokaiselle.

Edunvalvonnassa painotetut perusoikeudet ovat yksityisyyden ja omaisuuden suoja, oikeus huolenpitoon ja oikeusturva. Muut oikeudet ovat määritelty enemmänkin holhous-toimilaissa. Nämä kaikki perusoikeudet ovat liitännäisiä itsemääräämisoikeuteen, ja nämä kaikki rajoittuu väistämättä tuomioistuimen tai maistraatin määrätessä edunvalvojaa päämiehelle. Esimerkiksi yksityisyyden suoja rajoittuu merkittävästi kun edunvalvojilla ja muilla viranomaisilla kuten maistraatilla on oikeus saada käsiinsä päämiehen henkilökoh-taisia asioita kuten henkilötietoja.

4.2 Edunvalvojan ja päämiehen välinen yhteistoiminta

Dnro 2709/4/10

Kantelijat pyysivät eduskunnan oikeusasiamiestä tutkimaan lähiomaiselleen määrätyn edunvalvojan menettelyä päämiehen kiinteistön myymistä koskevassa asiassa.

Kantelun mukaan edunvalvoja ei ollut tiedustellut päämiehensä mielipidettä tälle merkityksellisen ja rakkaan kotitalon myyntiin eikä ollut ottanut yhteyttä myöskään sukulaisiin asian johdosta. He olivat kuulleet myymisestä huhu- ja saaneet asiasta varmistuksen otettuaan yhteyttä kiinteistönvälittäjään. Kiinteistön myyntiin ei olisi ollut tarvetta, koska kantelijoiden saaman tiedon mukaan päämiehen eläke on riittänyt hoitomaksuihin. Kantelussa kerrottiin myös, että yleinen edunvalvoja ei ollut suostunut keskustelemaan asiasta edunvalvojaan yhteyttä ottaneen henkilön kanssa. Edelleen kantelussa tuotiin esiin, että edunvalvoja oli vasta jälkikäteen hankkinut lääkärinlausunnon siitä, että päämies ei kykene huolehtimaan asioistaan. Vielä kantelussa pyydettiin selvittämään, mihin talossa ollut irtaimisto oli joutunut.

Itsemääräämisoikeuden kannalta päämiehen ja yleisen edunvalvojan yhteistyö on katsottu olevan erityisen tärkeää. Eduskunnan oikeusasiamies on ottanut kantaa päämiehen ja edunvalvojan väliseen yhteistyöhön. Kyseisessä kantelussa oli kyse päämiehen asunnon myymisestä. Oikeusasiamies Jääskeläinen onkin painottanut edunvalvojan ja päämiehen yhteistyön arvokkuutta, mikäli yhteistyö heidän välillä on mahdollista.

Holhustoimilaki ei määrittele tarkasti päämiehen ja edunvalvojan yhteistyöstä, silloin kun kyseessä on päämiehen asunnon myynti. Oikeuskirjallisuudet ja oikeusasiamies on ottanut laajasti kantaa yhteistoiminnan merkitykseen osapuolten välillä. Oikeuskirjallisuudessa on pidetty yhteistyötä korkeassa arvossa varsinkin kun kyseessä on edunvalvonnan lievin tai lievimmistä muodoista oleva määräys, johon edunvalvoja on määrätty.

Päämiehen mielipiteen tulee olla merkittävässä valossa riippumatta siitä, onko päämiehellä päätösvaltaa koko asiassa. Edunvalvojan on kuitenkin tehtävä yhteistyötä päämiehen kanssa. Oikeusasiamies on kommentoinut yhteistyötä siten, että aiemmissa ratkaisuissa hän on korostanut sitä, että riippumatta siitä, onko päämiehen mielipide ratkaiseva eri toimenpiteitä harkittaessa vai ei, edunvalvoja ei voi jättää tiedustelematta asian ymmärtävän päämiehen mielipidettä tämän kannalta tärkeissä asioissa. Oikeusasiamies on korostanut myös sitä, että kuulemis- ja yhteistoimintasäännöksen tarkoitus on paitsi se, että edunvalvoja saa tietoa päätöksentekonsa tueksi, myös se, että päämies saa vastavuoroisesti tietoa hänelle tärkeistä vireillä olevista asioista riippumatta siitä, voiko hän suoraan määrätä lopputuloksesta.

Oikeusasiamies otti kantaa siihen, että päämies saattaa hyvinkin ymmärtää monenlaisia asioita, vaikka edunvalvojalla olisi tieto siitä, että päämiehen terveydentila on heikentynyt. Tästäkin voi jo päätellä, että yhteistyötä päämiehen ja edunvalvojan kesken on lähes mahdotonta sivuuttaa. Mikäli päämies on terveydentilaan nähden heikossa tilassa, voisi yhteistyötä harkita päämiehen lähimmäisten kesken. Välimäen (2013, 222) mukaan Ainakin sellaisissa tapauksissa, joissa päämiehen ja läheisten välit ovat tosiasiallisesti läheiset, HoITL 78§:n perustuvan kuulemisen kynnystä ei ole syytä pitää korkeana. Edunvalvojan määräämisellä puututaan päämiehen itsemääräämisoikeuteen, johon puuttumisen perusteista on hyvä saada tietoa perusteellisesti ja monipuolisesti. Siinä läheisimmät läheiset voivat olla avuksi. Toisaalta heidän ja päämiehen välit säilyvät parhaiten läheisinä, jos he ovat mukana edunvalvontaprosessissa.

4.3 Edunvalvonnan tehokkuus

Perustelujen mukaan säännöksellä on haluttu korostaa päämiehen ja edunvalvojan välisen yhteistoiminnan merkitystä. Edunvalvojan ja päämiehen yhteistoiminnan merkitys on suurin niissä edunvalvontatilanteissa, joissa päämiehen toimintakelpoisuutta ei ole rajoitettu tai rajoitus koskee vain tiettyjä oikeustoimia tai tiettyä omaisuutta. Näin voidaan perustelujen mukaan vähentää päällekkäisten tai ristiriitaisten oikeustointen vaaraa. Tämä ei ole kuulemisen ainoa tarkoitus edunvalvonnan vähiten puuttuvissa muodoissa. Niissä päämies useimmiten kykenee ymmärtämään asian merkityksen ja keskustelemaan aidosti edunvalvojansa kanssa eri vaihtoehdoista. Päämies voi asian ymmärtäessään vaikuttaa edunvalvojan toimivallan muotoutumiseen eli siihen, mitä edunvalvoja saa päämieheensä nähden tehdä (Tornberg, Kuuliala 2015,856).

Säännöksiä tulkittaessa pääpaino ja arvo tulisi antaa päämiehen itsemääräämisoikeuden kunnioittamiselle, sekä lievimmän riittävän suojakeinon periaatteelle. Tätä periaatetta korostetaan yleisesti ainoastaan kun kyse on edunvalvojan määräämiseen liittyvänä periaatteena. Vaikka se koskee edunvalvojan kokoaikaista ja jokapäiväistä toimintaa. Edunvalvoja on määrätty hoitamaan päämiehen taloudellista tilannetta ja hänen asioitaan. Tällöin edunvalvojan tulee toimillaan kunnioittaa päämiehen halua ja oikeutta osallistua häntä koskevien asioiden hoitamiseen, siinä määrin miten sitä voidaan katoa tilanteeseen nähden hänen etunsa mukaisena. Mikäli siis edunvalvoja ei toimi työssään huolellisesti tai hän toimii liian kiireessä, saattaa hän tietämättään ja tahtomattaan viedä päämieheltä osan itsemääräämisoikeudesta.

Edunvalvojan on siis hyvä olla yhteyksissä myös päämiehen omaisiin tilanteesta riippuen. Yhteistyö on tärkeää senkin kannalta, ettei edunvalvoja ole hoitoalan ammattilainen, eikä hänellä siksi ole riittävää koulutusta ja ammattitaitoa arvioida päämiehen ymmärrystä kussakin eri tilanteessa. Juurikin tämän takia edunvalvojan ja päämiehen yhteistyötä tulisi kehittää entistäkin enemmän. Vaikka edunvalvojalla olisi syytä epäillä, ettei päämies ymmärrä täysin asian merkitystä.

Vaikka päämies ei ymmärtäisi edunvalvonnan määräystä tai edes koko edunvalvonnan merkitystä, ei tämä saa sivuuttaa päämiehen mielipidettä ja oikeuksia. Edunvalvoja tiedustelee päämieheltä merkittäviä asioita, päämies kertoo mielipiteensä ja ottaa kantaa edunvalvojan tekemään ratkaisuun. Se, että edunvalvoja ja päämies toimivat yhteistyössä,

ei tarkoita sitä, että edunvalvoja tekisi siten miten päämies näkee asian toimivan parhaiten. Onko siis niin, että holhoustoimilaki edellyttää kuulemisvelvoitetta ja hyvää yhteistyötä päämiehen kanssa, mutta loppupeleissä päämiehen mielipiteellä ei välttämättä olekaan merkitystä. Voidaanko tällöin yhteistyötä edunvalvojalta päämiehelle pitää vain ilmoittautumisvelvollisuutena. Päämies tietää mitä tapahtuu, milloin tämä tapahtuu, mutta ei todellisuudessa pysty vaikuttamaan asiaan. Siksi pidänkin tärkeänä tutkielmassa pohtia miten edunvalvoja käytännössä toteuttaa itsemääräämisoikeuden.

Jos toimintaperiaatteet joutuvat ristiriitaan keskenään, päämiehen ihmisoikeuksien ja ihmisarvon kunnioittamisen pääperiaate puoltaa, että ristiriita tulisi ratkaista autonomian hyväksi. Päämiehen autonomiaa tulee kunnioittaa ja tukea mahdollisimman laajasti. Häntä tulee tukea vastuulliseen autonomian käyttöön. Asia voidaan esittää optimointikäskynä. On valittava sellainen menettelytapa, että päämiehen oikeus päättää omista asioistaan toteutuu mahdollisimman hyvin. Mutta jos päämiehen autonomian kunnioittaminen johtaa selvästi hänen itsensä vastaiseen menettelyyn, paternalismi on otettava käyttöön. On toimittava niin, etteivät päämiehen edut vaarannu, vaikka päämies ei sitä tahtoisikaan. Mutta tällöinkään autonomian näkökulmaa ei voida syrjäyttää, vaan noudatetaan sellaista menettelyä, joka loukkaa mahdollisimman vähän päämiehen itsemääräämisoikeutta. (Välimäki 2013,19).

Edunvalvojan tulee siis ottaa huomioon, inhimillisen ja arvokkuuden kunnioittaminen tehdessä pieniäkin päätöksiä päämiehensä puolesta. Mikäli edunvalvoja laiminlyö päämiehen itsemääräämisoikeutta eikä toteuta yhteistyötä, joko päämiehen tai hänen läheistensä kanssa ottaen huomioon sen seikan, että päämiehen lähipiirissä saattaa olla läheisiä, jotka voivat käyttää päämiehen heikkoa asemaa hyväkseen. Tekee tämä edunvalvonnasta aivan liian tehottoman (Edunvalvonnan tarkoitus 2017).

4.4 Yhteistoimi iäkkään henkilön kanssa

Vuonna 2018 lehdissä kirjoitettiin tapauksesta, jossa vanhuksen kerrottiin olevan edunvalvonnassa. Vanhus oli kotihoidon asiakas ja hän maksoi hoidosta 5700e/kk. Vanhuksen perilliset, kuolinpesän osakkaat olivat kolme vainajan sisarusten lasta. Vanhuksen hoidosta vastasi yksityinen yritys vanhuksen kotona. Vanhus ei itse ollut halukas lähtemään

kotoaan pois hoitoon kunnan laitokseen. Tapauksessa kerrottiin, etteivät kunnan resurssit riittäneet vanhuksen haluamaan kotihoitoon (Vanhus maksoi kotihoidosta 2018)

Vanhus menehtyi 90-vuotiaana neljä vuotta sitten. Hän oli yksityisen kotihoidon asiakas 13 kuukauden ajan, ja nämä 13 kuukautta maksoivat vanhukselle 74 000 euroa. Osakkaiden mielestä vanhuksen edunvalvoja oli toiminnallaan aiheuttanut vahinkoa vanhukselle järjestämällä hänelle kotihoidon, joka maksoi 5700e joka kuukausi. Osakkaiden mielestä vanhus olisi pitänyt laittaa kotihoidon sijasta laitoshoitoon. Osakkaat olivat tehneet laskelmia kunnallisen laitoksien hinnasta, 13 kuukaudelle hintaa olisi tullut vain 16 000 euroa.

Vanhus käytti kotikuntansa kotisairaanhoidon palveluita viimeisinä vuosina, mutta hänen kuntonsa heikkeni, eikä hän olisi enää selvinnyt ilman laajempaa hoitoa, eikä kunnan hoitolaitos ollut hänen mieleensä. Edunvalvoja katsoi, että kotihoito, josta vastasi yksityinen hoitoalan yritys, olisi vanhuksen edun mukaista. Edunvalvoja ei tiedustellut sukulaisten mielipidettä tehdessään ratkaisua.

Holhustoimilain mukaan ratkaisuisissa on kuultava päämiestä ja järjestettävä sellainen hoito, joka on asianmukainen ja päämiehen toiveiden mukainen. Edunvalvoja ei ollut ilmoittanut päämiehelleen minkä hintainen hoito tulisi olemaan. Tieto vanhuksen perillisistä ilmeni vasta päämiehen kuoltua, sukulaiset eivät myöskään puuttuneet vanhuksen hoitoon hänen ollessaan elossa. Sukulaiset valittivat käräjäoikeuteen ja hovioikeuteen. Molemmissa osakkaat hävisivät.

Mäki-Petäjä-Leinosen (2013, 306) mukaan, jos päämiehen itsemääräämisoikeus halutaan ottaa vakavasti, on päämiehen terveenä ollessaan antamia tahdonilmauksia noudatettava siinä määrin kuin se olosuhteet huomioon ottaen on mahdollista. Jos päämies on antanut ohjeita esimerkiksi siitä, että omaisuutta on käytettävä parhaan mahdollisen hoidon ja hoivan saamiseksi yksityisessä hoitolaitoksessa, edunvalvojalla on velvollisuus noudattaa näitä määräyksiä edellyttäen, että päämiehellä on riittävästi varallisuutta yksityisen laitoshoitopaikan järjestämiseen. Tällaisten toiveiden ja määräysten noudattamiseen velvoittaa jo holhustoimilain säännös päämiehen huolenpidosta. Sen mukaan päämiehen huolenpito, hoito ja kuntoutus on järjestettävä muun ohella päämiehen toivomukset huomioon ottaen (HolTL 42 §). Edunvalvoja siis selvästi noudatti päämiehen toiveita.

Mikäli päämies ei olisi menehtynyt, ongelmana voisi olla rahavarojen loppuminen. Tapauksessa kerrottiin, että päämiehen rahavarat olisivat riittäneet enää kuudelle kuukaudelle, mikäli samaa hoitoa olisi jatkettu. Edunvalvojan työhön kuuluu realistinen ennakointi; mitä jos vanhus olisi elänyt pidempään, jolloin hän olisi mahdollisesti joutunut luopumaan yksityisestä kotihoidosta. Edunvalvoja noudatti yhteistyötä päämiehen kanssa, eikä sukulaisiin yhteydenottoa voitaisi edes pitää oleellisena johtuen siitä, ettei heidän olemassaolostaan ollut tietoa. Sukulaiset eivät olleet yhteydessä päämieheen, eikä tämän johdosta tunteneet päämiestä. Siksi he eivät voineet tietää mikä olisi ollut päämiehen etu.

5 TUTKIMUS

5.1 Lainopillinen tutkimus

Lainopillista tutkimusta varten hankittiin paljon tietoa erilaisista tietolähteistä. Oikeusdogmaattisen tutkimuksen keskeinen tehtävä oli oikeussäännösten tulkinta ja systematisointi. Opinnäytetyössä selvitettiin itsemääräämisoikeuden voimassaolevaa oikeutta normatiivisesta näkökulmasta. Tutkimuksessa selvitettiin, mikä on tämän hetkinen tilanne itsemääräämisoikeuden näkökulmasta lainopin mukaan. Huomiota kiinnitettiin myös siihen, miten oikeus on toteutunut ja tuleeko oikeus tapahtumaan jatkossa samalla tavalla.

Lainopillisen tutkimuksen kohderyhmä muodostui edunvalvonnassa olevista päämiehistä, joiden oikeustoimikelpoisuutta ei ole rajoitettu. Tutkimusmenetelmänä käytettiin aikaisempia oikeustapauksia, sekä kyselyä edunvalvontaan. Tutkimusongelma kysymykset on muotoiltu pohdittavaksi, johon näillä tutkimusmenetelmillä pyritään saamaan vastaus. Opinnäytetyössä käytettiin osatutkimusta.

Luotettavan tuloksen saamiseksi, edellytyksenä oli kyky hankkia työn kannalta oleellista ja tärkeää lähdemateriaalia. Oikeustieteessä tutkimuksellisenä materiaalina käytetään yleensä oikeuslähteitä. Myös tämän opinnäytetyön tärkeät lähteet koostuvat säädöksistä, esitöistä ja case tapauksista, joita on analysoitu itsenäisesti. Opinnäytetyössä käytettiin tutkimusotteen lisäksi kvalitatiivista eli laadullista tutkimusta. Tutkimusmetodi koostuu niistä käytännöistä ja operaatioista, joiden avulla tutkija tuottaa havaintoja, sekä niistä säännöistä, joiden mukaan näitä havaintoja voi edelleen muokata ja tulkita.

5.2 Kvalitatiivinen tutkimus

Tutkimusstrategiana on kvalitatiivinen tutkimus ja tutkimusmetodina edunvalvontaan lähetetty kysely. Tämä tutkimus lähetettiin useaan edunvalvontatoimistoon ympäri Suomea. Kysely toteutettiin loka- ja marraskuun välissä, kysely analysoitiin tämän jälkeen 2019 vuonna. Opinnäytetyössä rajattiin tutkimuksen kohde/ilmiö. Kaikki mitä opinnäytetyössä tutkittiin, kysyttiin, havainnointiin, tulivat piirtymään juuri pääongelmien ympärille. Opinnäytetyössä haettiin vastauksia seuraaviin kysymyksiin.

- Tulkitsevatko viranomaiset itsemääräämisoikeutta eritavalla?
- Toteutuuko edunvalvonnassa itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen?
- Rajoittuuko päämiehen itsemääräämisoikeus edunvalvonnan myötä?

Opinnäytetyön aiheen kartoitukseen on käytetty runsaasti aikaa, koska aiheen on oltava tarkka, jotta opinnäytetyö olisi hyvä alku tutkimukselle. Kvalitatiivinen tutkimus toteutettiin mind-mappia käyttämällä. Tutkimuksessa määriteltiin ilmiö, olettamukset ja ongelmat, ennen kuin syvempää perehtymistä aiheeseen aloitettiin. Opinnäytetyö peilautui myös tutkijan omaan elämäkatsomukseen, niin kuin laadulliset tutkimukset yleensä.

5.3 Tutkimuksen tausta

Tutkimus laadittiin itsenäisenä tutkimusmenetelmänä käyttäen kvalitatiivista tutkimusmenetelmää. Tällä tutkimuksella pyrittiin ymmärtämään tutkimuskohdetta ja selittämään käyttäytymisen syitä. Tutkimusmenetelmäksi olisi sopinut kvantitatiivinen tutkimusmenetelmä yhdessä kvalitatiivisen eli laadullisen tutkimuksen kanssa. Valinta oli kuitenkin helppo, koska saatuja tuloksia olisi todella vaikea mitata määrällisesti. Tutkimus pyrittiin selittämään yksinkertaisesti ja siten, että vastaajat ymmärtävät kysymykset mahdollisimman samalla tavalla.

Tutkimus toteutettiin lähettämällä kysely liitteenä sähköpostiosoitteisiin, sillä ajateltiin tutkimuksen olevan tehokas, ja jokainen pystyisi vastaamaan kyselyyn silloin kun kiireiltään ehtii määräaikaan mennessä. Ensimmäinen kysely lähetettiin ainoastaan Pirkanmaan edunvalvontatoimistoon marraskuun aikana ja vastausaikaa annettiin muutama viikko. Vastauksia ei tullut, joten kysely lähetettiin uudestaan useaan kuntaan, vastausaikaa annettiin yli kuukausi. Lopulta edunvalvontaan lähetettyyn kyselyyn saatiin muutama vastaus, joten vastausprosentti on valitettavan alhainen. Tuloksia voidaan pitää silti luotettavan alhaisesta vastausprosentista riippumatta. Kyselyssä käytettiin avoimia kysymyksiä ja kyllä ei vastauksia.

Avoimet kysymykset sopivat käytettäväksi, koska vastausvaihtoehtoja olisi lähes mahdollonta laatia etukäteen. Avoimet kysymykset sopivat kyselymuodoksi, koska tutkimuksessa kysyttiin aiheesta yleisesti, jolloin vastaajilla oli mahdollisuus kertoa aiheesta niin

paljon kuin tietää tai haluaa. Kvalitatiivinen tutkimus on suurelta osin varsin henkilökohtainen, joten avoimet kysymykset antavat mahdollisuuden mielipiteille. Kyselyssä otettiin huomioon heti suunnittelussa, että avoimet kysymykset saattavat johtaa sekalaisiin vastauksiin, joita voisi olla vaikea analysoida myöhemmin. Tämän takia kysymykset muotoiltiin hyvin yksiselitteisesti.

5.4 Tutkimuksen tulos

Tutkimuksen tuloksista selvisi, että suuri vaikutus päämiehen itsemääräämisoikeuteen on riippuvainen seuraavista seikoista:

- Työntekijöiden koulutus
- Kiire
- Työntekijöiden ja päämiesten asuinpaikka
- Toimiston omat toimintatavat
- Henkilöstön työkokemus
- Itsemääräämisoikeuden huomioiminen
- Henkilöstön aktiivisuus

Työntekijöiden koulutuksen ja työkokemuksen koettiin tärkeäksi, koska työ ei ole ainoastaan pykälien noudattamista, vaan kyse on ihmisläheisestä työstä ja etenkin auttamisesta. Edunvalvonnassa koettiin tarvittavan maalaisjärkeä. Kiireellä katsottiin olevan myös vaikutusta itsemääräämisoikeuden toteutumiseen. Kiireessä huomattiin, että päätökset hoidettiin ripeästi, mutta ilman tarkempaa pohtimista.

Tutkimuksessa selvisi, että asuinpaikalla on merkitystä edunvalvonnan ja päämiehen yhteistyöhön. Päämiehen asuinpaikka saattaa olla hyvin kaukana eikä aikaa matkustamiseen ole käyttää riittävästi. Toimiston omat työtavat, eli vakiintunut käytäntö edunvalvonnan omassa yksikössä vaikuttavat siihen, kuinka itsemääräämisoikeus otetaan huomioon päätöksiä tehdessä. Pelkästään toimiston omat tavat eivät vaikuta tähän, vaan jokaisella työntekijällä itsellään on oma tapa toimia.

Päämiehillä ei katsottu olevan vaikutusta päättää kaikkia häntä koskevia asioita, kuten edunvalvontatilin avaamista, rekisteriä, jota päämiehestä tullaan ylläpitämään ja mahdollisesti koko edunvalvonnan alkamista. Sietämisvelvoitteen ei silti katsottu rajoittavan itsemääräämisoikeutta.

Päämiehen tiedonsaantioikeutta ei voitu rajoittaa päämiehen suojaamiseksi, vaikka useasti se olisi päämiehen itsensä suojaamiseksi paras mahdollinen keino. Itsemääräämisoikeutta pidettiin siis vahvana päämiehen oikeutena. Päämiehen tiedonsaantioikeuden soveltamisessa katsottiin olevan kyse juurikin lainsäädännön tulkinnanvaraisuudesta. Jokainen edunvalvonnassa työskentelevä piti päämiehen itsemääräämisoikeuden toteutumista tärkeänä tai erittäin tärkeänä.

6 POHDINTA

Oletuksena on, että suppeasti katsottuna edunvalvojan katsotaan hoitavan pääsääntöisesti vain päämiehen taloudellisia asioita. Edunvalvojan tulisi olla ammattitaitoinen monella eri osa-alueella. Edunvalvonnassa päämiehet ovat yleensä iäkkäitä henkilöitä, eikä edunvalvojen ammattitaito riitä arvioimaan esimerkiksi hoitoon liittyviä ratkaisuja, koska edunvalvojat harvemmin ovat terveydenhuollon ammattilaisia.

Kuusiportaiseksi tarkoitettu, lievimpään keinoon puuttuva järjestelmä on käytännössä kaksijakoinen: Lievinkin edunvalvonnan muoto vaikuttaa päämiehen itsemääräämisoikeuteen ja rajoittaa päämiehen toimintakykyä joissakin tapauksissa jopa hyvin merkittävästi. Kaikista lievin edunvalvonta saattaa tuntua päämiehestä samalta kun vajaavaltaiseksi julistaminen, eli juurikin tämä kaikista viimeisin keino.

Itsemääräämisoikeutta tuetaan kuuntelemalla päämiehen mielipiteitä ja ottamalla mielipiteet huomioon päätöksenteossa, sekä siten, että mahdollisimman vähin keinoin rajoitetaan päämiehen toimintakykyä. Itsemääräämisoikeuden toteutumiseen näyttää kuitenkin vaikuttavan resurssien puute. Vaikka edunvalvojan on noudatettava päämiehen itsemääräämisoikeutta, tällainen oikeus voi myös olla haitallista päämiehelle. Päämiestä ja hänen ymmärtämättömyyttään voidaan käyttää lähipiirissä hyväkseen. Lievimmissä edunvalvonnan keinossa itsemääräämisoikeudella voi siis olla myös hyvin paljon haittapuolia, jolloin päämiehen etu ei toteudu.

Edunvalvojat tulkitsevat lakia eri tavalla. Tämän seurauksena itsemääräämisoikeus toteutuu myös hyvin poikkeavasti edunvalvojen kesken. Tulkinnan poikkeavuuden huomaa selkeästi kun edunvalvonnassa oleva päämies pyytää käyttörahaa erilaisiin menoihin. Vahvana sääntönä pitäisi aina olla päämiehen etu, jonka on toteuduttava edunvalvonnassa.

Itsemääräämisoikeuden toteutumista pidetään yllä myös maistraatin toimesta. Maistraatilla on merkittävä työ päämiehen itsemääräämisoikeuden toteutumisen suhteen. Jos päämiehet vaatisivat enemmän tietoa kuinka heidän talouttaan hoidetaan, voisi edunvalvonta toimia tehokkaammin. KKO:n tapauksista ilmenee, että osa edunvalvojista toimii aktiivi-

sesti ja toiset taas passiivisesti. Edunvalvoja ei välttämättä kykene itse vaikuttamaan passiivisuuteensa, sillä tämä on sidoksissa päämiehen asuinpaikan, terveydentilan ja iän kanssa.

Kirjallisuuksia lukiessa selvisi, että päämiehen etu toteutuu parhaiten mikäli edunvalvojan resurssit riittävät tutustumaan päämiehiinsä tarkemmin. On päämiehen edun mukaista, että edunvalvoja tietäisi hänen historiansa, mahdolliset ongelmansa ja muut edunvalvontaan vaikuttavat seikat. Selkeänä edellytyksenä itsemääräämisoikeuden toteutumiseen on edunvalvojan ja päämiehen yhteistoiminta sekä luottamuksellinen suhde.

LÄHTEET

Asetus holhoustoimesta (889/1999)

Edunvalvonta ja itsemääräämisoikeus. 2019. Luettu 10.3.2019. <https://www.millex.fi/a/edunvalvonta-ja-itsem%C3%A4%C3%A4r%C3%A4%C3%A4misoikeus>

Edunvalvonnan tarkoitus. 2017. Luettu 17.3.2019. <https://www.tukiliitto.fi/tuki-ja-neuvot/itsemaaramisoikeus/edunvalvonta/>

Hallituksen esitys 309/1993 eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

Itsemääräminen edunvalvonnassa. 2011. Luettu 10.3.2019. <https://www.kela.fi/documents/10180/12149/maki-petaja-leinonen231111.pdf>

Leino-Kilpi, H. & Välimäki M. 2012. Etiikkaa hoitotyössä. Sanoma pro.

Laki holhoustoimesta (442/1999, HolhTL)

Laki varallisuus oikeudellisista oikeustoimista 228/1929.

Laki valtion oikeusapu- ja edunvalvontapiireistä (477/2016)

Mitä tarkoittaa oikeustoimikelpoisuus. 2019. Luettu 21.2.2019. <https://www.millex.fi/a/mit%C3%A4-tarkoittaa-oikeustoimikelpoisuus>

Mäenpää, O. Hallintolaki ja hyvän hallinnon takeet. 4. uudistettu painos. Porvoo 2011.

Mäenpää, O. Hallintolaki ja hyvän hallinnon takeet. Keuruu 2016.

Mäki-Petäjä, L. 2013. Muistisairaana edunvalvonta. Helsinki.

Oikeusaputoimistot. 2014. Luettu 20.4.2019. https://www.valtiolle.fi/fi-FI/Tyonantajat_ja_tyontekijat/Oikeusministerio/Oikeusaputoimistot

Oikeustoimen tekeminen. 2015. Luettu 10.3.2019. <http://www.tieto.osaavayrittaja.fi/oikeustoimen-tekeminen>

Pietarinen, J. 1993. Spinozan käsitys aktiivisesta ihmisestä. Helsinki: Yliopistopaino.

Rauhala, M. 1994. Mihin itsemääräämisoikeus velvoittaa. Helsinki.

Saarenpää, Ahti: Holhouksesta edunvalvontaan. Näkökohtia edunvalvonnan käynnistämistä holhoustoimilain mukaan. Teoksessa Pohjois-Suomen tuomarikoulu. Julkaisuja 1-2/2000 s. 141-196. Rovaniemi 2000.

Testamentti. 2018. Luettu 20.2.2019. <http://www.perunkirjoitus.fi/testamentti/>

Tornberg, J. 2012. Edunvalvonta, itsemääräämisoikeus ja oikeudellinen laatu. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.

Tornberg, J. & Kuuliala M. Suomen edunvalvontaoikeus 2015 Helsinki Talentum.

Välimäki, P. 2008 Holhustoimen pääpiirteet. 3. uudistettu painos. Vantaa.

Välimäki P. 2001. Holhustoimen pääpiirteet. Helsinki: Sanoma Pro Oy.

LIITTEET

Liite 1. Tutkimus

Teen Pirkanmaan edunvalvontatoimistolle opinnäytetyötä liittyen täysi-ikäisen edunvalvonnassa olevan päämiehen itsemääräämisoikeuteen. Osa työstäni pohjautuu tähän kyselytutkimukseen, jonka tarkoituksena on selvittää teidän henkilökohtainen näkemys itsemääräämisoikeudesta.

Lähetän tämän lyhyen kyselyn edunvalvontasihteereille ja yleisille edunvalvojoille. Toivottavasti mahdollisimman moni pystyisi vastaamaan kyselyyn edes suppeasti. Kyselyyn vastanneiden henkilöiden nimeä ei julkaista opinnäytetyössä. Opinnäytetyössä mainitaan ainoastaan, että kysely toteutetaan edunvalvontatoimiston henkilökunnalle.

Pyytäisin teitä vastaamaan kyselyyn **tiistaina 16.01.2019** mennessä. Vastaukset voitte lähettää sähköpostitse osoitteeseen Safia.Abid@biz.tamk.fi.

Huom. Kyseessä on nimenomaan täysi-ikäinen päämies, jonka toimintakelpoisuutta ei ole rajoitettu.

1.a Toteutuuko mielestänne päämiehen itsemääräämisoikeus tosiasiallisesti niin kuin pitäisi? (vastaa kyllä tai ei)

1.b. Jos vastasit ei, niin miksi olet tätä mieltä?

2.a Rajoittaako sietämisvelvoite mielestäsi itsemääräämisoikeutta? (vastaa kyllä tai ei)

2.b Jos vastasit kyllä, niin miksi olet tätä mieltä?

3.a Voidaanko päämiehen tiedonsaantioikeutta rajoittaa päämiehen suojaamiseksi? (vastaa kyllä tai ei)

3.b Jos vastasit kyllä, miten itsemääräämisoikeus toteutuu tällaisessa tilanteessa?

4. Onko päämiehen tiedonsaantioikeudessa mielestäsi kyse lainsäädännön tulkinnanvaraisuudesta?

5. Asteikolla 1-5 kuinka hyvin koet tuntevasi täysi-ikäisen päämiehen itsemääräämisoikeuden? (1 en laisinkaan – 5 Erittäin hyvin)

6. Asteikolla 1-5 kuinka tärkeänä pidät päämiehen itsemääräämisoikeuden toteutumista? (1 En kovin tärkeänä – 5 pidän erittäin tärkeänä)

7. Tulkitsevatko mielestäsi edunvalvojat ja sihteerit itsemääräämisoikeutta eri tavalla.